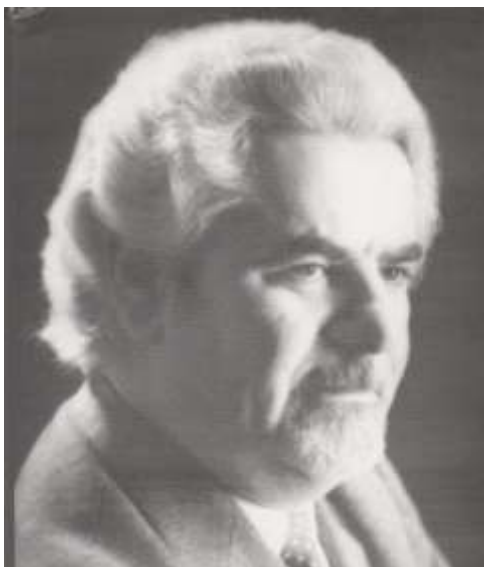

VÁNTUS 90 EMLÉKNAP 2025. November 20. Szeged

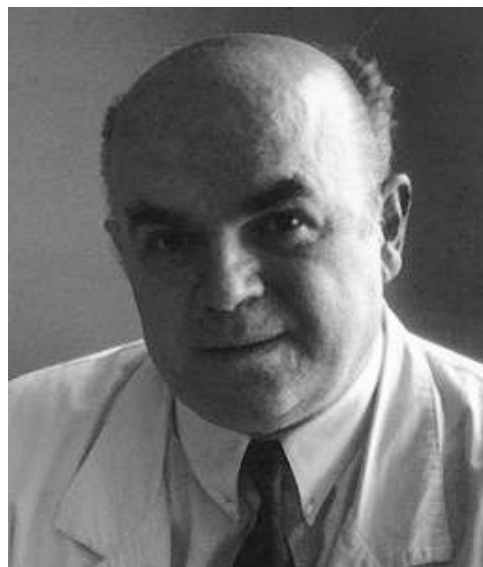
VÁNTUS ISTVÁN ÉS KOCSÁR MIKLÓS

Két zeneszerző barátságának kölcsönhatása

Ordasi Péter előadása

Vántus István
(1935-1992)

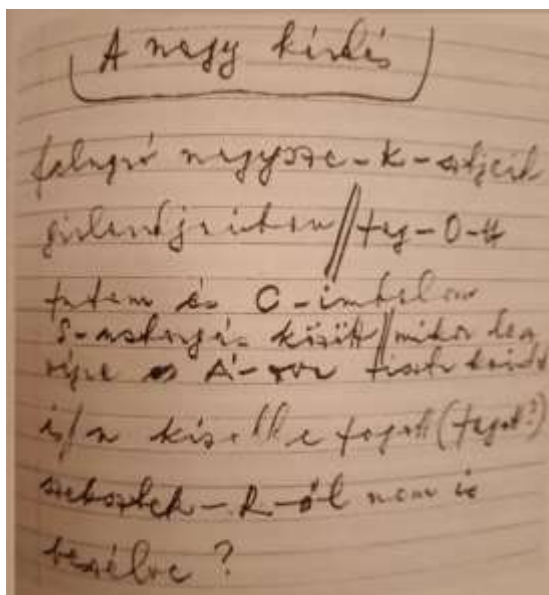

Kocsár Miklós
(1933-2019)

Szeged város nagy gonddal ápolja Vántus István zeneszerző emlékét. A róla szóló kiadványokból¹ az olvasó részletesen tájékozódhat életéről, tanulmányairól, művészetének gyökereiről, pályájának főbb állomásairól, zenepedagógiai munkásságáról és a szegedi zenei életet szervező közéleti aktivitásáról. Az 1996 óta működő Vántus István Társaság Egyesület elnöke, Hollós Máté pedig a Magyar zeneszerzők sorozat 33. füzetében foglalta össze életművét.

Úgy vélem, hogy újat csak akkor tudok mondani e barátságról, ha a személyes kapcsolat oldaláról közelítem a témát. Erre Kocsár is utalt beszélgetéseink során. Hiteles információért felkerestem a zeneszerzőkhöz legközelebb állókat, Vántusné Gál Juditot és Kocsárné Herboly Ildikót. Amikor azonban azt kértem, hogy e barátság dokumentumait, egymáshoz írt leveleiket, közös fényképeiket megtekinthessem, néhány régi képen kívül semmit sem tudtak mutatni. Ezeknek java is megjelent egyik vagy másik könyvben. A kapcsolatukat jellemző egyetlen írott emlék Vántus szellemes szösszenete a K-O-C-S-Á-R nevének hangközökbe foglaló lapocskája.

¹ *Vántus István (1935-1992)* Szerk. Kiss Ernő, Vántus István Társaság, Szeged, 1997
Vántustól Vántusról Szerk. Kiss Ernő és Sós Karácsony Mária, Bába Kiadó, Szeged, 2007
Illés Mária: „*Tiszta hangok*” – *Vántus István élete és művei* SZTE JGYF Kiadó, Szeged, 2015

A nagy kérdés

felugró nagyszere - k - szjeid
 gírlendjaitban // tag - O - ti
 futam és C - imbalom
 S - utország között // mikor lesz
 végre Á - wa tiszta kvint
 is // a kisebbre fogott (fogott?)
 szeksztek - R - öl nem is
 beszélve?

Ebből a baráti csipkelődésből is kiderül, hogy milyen problémák foglalkoztatták őket, és hogy a legapróbb részletekig ismerték egymás módszereit, alkotói elképzeléseit.

Ismeretségük még debreceni diákeveikben kezdődött, de barátsággá zeneakadémiai tanulmányaik során érlelődött, amikor a kollégiumban egy szobában laktak.

Vántus István Szegeden kezdte pályáját, az 1960-ban távozó Lendvai Ernő helyére hívták zeneelméletet tanítani. Kocsár Budapesten maradt, ez a távolság akkor sokkal nagyobb akadály volt, mint manapság, Vántuséknak a telefonra is éveket kellett várniuk. Ritkábban találkozhattak, de arra minden alkalmat megragadtak. Ha Vántus hivatalos ügyben Pesten járt, meglátogatta Kocsárékat, és viszont. Vántusék domaszéki bérelt tanyai tanító-lakása, amely zeneszerzői alkotóműhelyként szolgált, rendszeres találkozássra, elmélyült szakmai beszélgetésekre is alkalmat adott a két komponistának a 80-as évektől. Barátságuk diákkoruktól Vántus korai, váratlan, drámai körülmények között bekövetkezett haláláig egyre mélyült. Így idézte fel a tragikus nap emlékét özvegye: „Nagyon nagy örömet jelentett számára, (...) hogy felkérték a 15. Nemzetközi Bartók Béla Kórusfesztiválra egy gyermekkarnak a megírására. (...) Nagyon nagy ambícióval írta ezt a gyerekkart (...) és nagyon mély ihlettel. Tehát csütörtökön volt, július 9-én a bemutató. Az égadta világon semmi jele nem látszott annak, hogy valami problémája van, vagy lesz, vagy volt. (...) Hát ott történt... közvetlenül a bemutató után. Gyönyörűen énekeltek a gyerekek. Óriási siker volt. (...) Föltapsolták a színpadra. (...) Fölment és meghajolt, ... virágcsokrot kapott, kezet csókolt [a bemutató karnagyának, Tóth Ágnesnek], ahogy ez akkor szokás premieren, és elindult lefelé. Nem ért vissza a helyére.”²

A kikerkezett mentők távoztával a hangversenyt folytatták, de Kocsár Miklós és Berkesi Sándor a mentőautót követve elkísérték a kórházig, és vele maradtak a remény utolsó percéig. Másnap reggel Kocsár közlése nyomán a rádió és a televízió is hírül adta a tragikus eseményt.

Az a nap, 1992. július 9. Kocsár emlékezetében is élénken megmaradt. A korán eltávozott barát emlékét hűen ápolta a 2003-ban megalakult Vántus István Társaság tiszteletbeli elnökeként is. E barátság kölcsönhatása egyes műveikben is megmutatkozik. Ennek egy adott korszakra jellemző metszetét leginkább Kocsár néhány gyermekkarában figyelhetjük meg.

A hatvanas évek mindkettőjük számára az útkeresést jelentette. Azt a hangrendszert, amelyet Vántus *végtelen pentatóniának* vagy *pentaton rácsnak* nevezett, Pongrácz Zoltán tanulmányában *pentaton láncnak* nevezi, Lendvai Ernő ugyanezt a *2:3 modell rendszerének* hívja, Bárdos Lajos pedig az *ultrapentatónia* névvel jellemzi. Felfedezésére jó két évtized

² Kiss Ernő-Sós Karácsony Mária (szerk.): Vántustól Vántusról 207-208. o.

távolából mindketten saját leleményükként emlékeztek, ahogyan azt Illés Mária könyvéből³ tudhatjuk:

„Vántus István 1964-ben egy saját szerzői nyelv megteremtésének igényével kialakította a végtelen pentatónia rendszerét. A szerző szavait olvasva látható, hogy a tudatos munka után intuitív, élményszerű módon találta meg a keresett megoldást.

„Ezt a hangrendszert 1964-ben fedeztem föl. Körülbelül 3-4 évnyi vajúdas után egy éjszaka esett le az egész, hogy is vannak ezek a hangok. Régebben is éreztem valamit, csak nem tudtam, hogy pontosan miről is van szó. És egyszer megértettem. Egészen különös adománya a sorsnak, hogy ezt fölfedeztem. Ez a legnagyobb esemény egész életemben, ami a zenémet illeti.” (Boros Attila: Vántus-interjú, 1987)”

Kocsár Miklós szintén a saját leleményeként emlékezik a nagyszekund-kisterc hangközpár végtelenített láncolatának alkalmazására:

„1969 óta bíbelődöm a hangközökkel – mondja. Elkezdtem föltérképezni őket a magam számára. Abból indultam ki, hogy a sok kisszekund, nagyszseptim és nóna, ami Webern zenéjét jellemzi, számomra idegen... Nem tudtam lemondani róla, hogy az összes többi hangközöt is kipróbáljam. Így találtam rá a szext-szekund kombinációra, ami igen jellegzetes hangközöm lett. De kísért munkám során a kvint, a tritonusz és a tercek is, valamint ezek különböző kombinációi. Vannak műveim, amrlyekben csak az egyikkel vagy másikkal élek, másokban, például a Tűzciterák című kórusműben, egy kvint távolságon belül az összes hangközkapcsolatot végigjárom. Így jöttem rá a Csipkefák pengenek részénél arra a nagyszekund-kisterc sorozatra, ami egyfajta pentaton modell, és végtelenítve mind a tizenkét hangot kiadja. Ezzel a pentaton modellel azután egy csomó gyerekkart írtam Csanádi Imre verseire.⁴

Megerősítő lehetett számukra, hogy Kodály és Bartók már használták ezt a hangrendszert egyes műveik részleteiben. Például Kodály orgonára írt *Praeludium*ában a középső szólam (bekeretezve) szekvenciázó menetének hangkészlete az egyvonásos *desz*-től le a nagy *F*-ig, másfél oktávot meghaladó terjedelemben a nagyszekund-kisterc szomszédos lépések rendszerét használja:

PRAELUDIUM

Kodály Zoltán

The image shows a musical score for 'Praeludium' by Kodály Zoltán. It consists of three staves. The top staff is for the organ (labeled 'Orgona'). The middle staff is circled in red and contains a sequence of notes: G4, A4, B4, C5, D5, E5, F5, G5, A5, B5, C6, D6, E6, F6, G6, A6, B6, C7. The bottom staff contains a sequence of notes: G4, A4, B4, C5, D5, E5, F5, G5, A5, B5, C6, D6, E6, F6, G6, A6, B6, C7. The notes in the middle and bottom staves are connected by a red line, indicating they are part of the same sequence.

1. kottapélda

Bartók *Senkim a világon* című nőikarában a „Csendes folyóvíznek csak zúgását hallom” szövegnél mindkét szólam ebben, a 2:3 modell rendszerében jár:

³ „Tiszta hangok” 52. o.

⁴ Varga Bálint András: *3 kérdés, 82 zeneszerző* – Zeneműkiadó, Bp., 1986, 193. o.

SENKIM A VILÁGON

Più andante, $\text{♩} = 152$ **Bartók Béla**

15 **d' l d' l s l d' l s l m m**
 Csen - des fo - lyó - víz - nek Csak zú - gá - sát hal - lom.

Hej

21 *poco allarg.* - - -
s m s m r m d' l s l m m
 Csen-des fo-lyó - víz - nek Csak zú - gá - sát hal - lom. —

2. kottapélda

Vizsgáljuk meg a hangrendszer szerkezeti tulajdonságait:

A „végtelen pentatónia” rendszere **egy oktávon belül** 5 különböző hangot használ, innen a nevének egyik tagja: *pentatónia*. Ennek 2 modusa lehetséges: a nagyszekunddal kezdődő **re**-pentaton és a kisterccel kezdődő **mi**-pentaton (a nagy szekund 2 félhangot, a kis terc 3 félhangot tartalmaz):

2 : 3 : 2 : 3 3 : 2 : 3 : 2
 re - mi - szó - lá - dó' és mi - szó - lá - dó' - re'

Szemléltessük e hangrendszer legfontosabb jellemzőit a zongora billentyűin ábrázolva:

I. ábra

Oktávnyi metszete azonban mindig re-pentaton. (Diákjaimnak feltenném a kérdést, miért nem lehet a mi-pentaton oktávnyi metszetéről beszélni?)

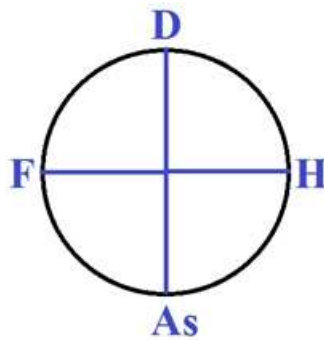
A 2:3 modell rendszere 5 oktávon át különböző hangkészletű, a 6. oktávtól ismétlődik a hangkészlet. Innen a név másik eleme: *végtelen*. Az azonos színnel jelölt hat szomszédos foka mindig re-pentaton hangsort ad ki: zöld=*d*-re pentaton, kék=*f*-re pentaton, piros=*asz*-re pentaton, sárga=*h*-re pentaton.

Oktáv-szelvények és a tengelyrendszer

The image shows two staves of musical notation. The top staff is in bass clef and the bottom staff is in treble clef. Both staves show a sequence of six notes: r, m, s, l, d, r'. Below the notes are circles containing the letters D, F, As, and H, representing the tonic system. The notes are color-coded: r (red), m (green), s (blue), l (yellow), d (green), r' (red).

3. kottapélda

A 4 re-pentaton alaphangjai pedig éppen a *tengelyrendszer*⁵ azonos funkciójú (tonikai) hangjait adják ki. A kvintkörön ábrázolva:

II. ábra

Áttekintve, hogyan él Kocsár az általa „pentaton modell”-nek nevezett hangrendszerrel látjuk, hogy kezdetben Kodály és Bartók példáját követve csak egy rövid részlet kifejező eszközeként alkalmazza. A *Tűzciterák* említett részletében az általa sok művében használt emblematikus, „kézjegy” jellegű motívum⁶ ellenszólamaként mutatja be a 2:3 modell rendszere szerint komponált témát (szövege pirossal aláhúzva):

⁵ A *tengelyrendszer* Lendvai Ernő Bartók-elemzése során felfedezett új funkciórend, amely lényegében a klasszikus zene hagyományos három funkciójának érvényességét (tonika – szubdomináns – domináns) kiterjeszti a teljes kvintkörre.

⁶ Lásd: Ordasi Péter: *Kocsár Miklós vokális stílusának jellemző elemei (I)* In: *Parlando* 2018/1

TŰZCITERÁK

Kocsár Miklós (1973)

4. kottapélda

A szólamok fekvésük szerinti keretben töltik ki a rendszert:

A Tűzciterák - pirosarany - hangkészlete szólamonként

5. kottapélda

Ami a Tűzciterákban egy tematikus ötlet volt, a Csanádi Imre verseire írt gyermekkarokban egész tétel hangkészletét meghatározó elemmé vált, de sokkal könnyebben énekelhető alakban. Egyes darabjait gondolhatjuk Kocsár énekes „mikrokozmosz”-ának. Az 1983-ban készült IV., utolsó füzet minden darabjának hangkészlete a 2:3 modell rendszerében marad. A Holdsétáltató sok módosító jele ellenére könnyen énekelhető, csupa pentatonikus fordulatból áll:

Szeged Város Tanácsának felkérésére

1. HOLDSÉTÁLTATÓ

KOCSÁR Miklós
(1953)

Calmò

S
Me
A

Hold, hold király,
Hold, hold ki-rály, fel-hők fodrán sé - ti-kál,
hold, hold ki-rály,
fel-hők fod-rán sé - ti-kál, hold, hold ki-rály,
fel-hők fod-rán sé - ti-kál, hold ki-rály,
fel-hők fod-rán sé - ti-kál, hü - leg -
hü - leg - bal - lag,

10

nagyokat hall - gat, je - ge - nye csú - csán
bal - lag, nagyokat hall - gat, hej, je - ge - nye csú - csán
na - gyokat hall - gat, hej, nagyokat, hej,
14
rá - pi - pál, je - ge - nye csú - csán rá - pi - pál,
rá - pi - pál, je - ge - nye csú - csán rá - pi -
je - ge - nye csú - csán rá - pi - pál.
17
je - ge - nye csú - csán rá - pi - pál.
pál.
Hold, hold király,
Hold, hold király,
21
hold ki-rály,
hold ki-rály, hold ki-rály,
hold ki-rály, hold ki - rály.

Z. 12 873

6. kottapélda

Hangkészlete megoszlik a három szólam között, de a szoprán egy szekvenciával, a *jegenye csúcsán rápipál* szöveggel végigjárja – a legmélyebb hang kivételével – a teljes hangkészletet:

Holdsetáltató - a S dallama (12-18. ütem)

je-ge-nye csú - csán rá - pi - pál,
je-ge-nye csú - csán rá - pi - pál,
je-ge-nye csú - csán rá - pi - pál.

7. kottapélda

A Holdsetáltató hangkészlete és a szólamok ambitusa

8. kottapélda

A *Lakodalmás* érdekessége, hogy a darab csak a törzshangokat érinti, egyetlen módosító jel sincs benne. Bármely irányban bővülne a 2:3 modell által meghatározott hangkészlet, kilépne a törzshangok köréből.

A Lakodalmás hangkészlete és szólamainak ambitusa

9. kottapélda

A *Vadkacsás* azzal tűnik ki a sorozatból, hogy a két felső szólam a 2:3 modell azonos modusában jár, az alt pedig egy másikban. Hallgassuk meg!

2. VADKACSÁS

KOCSÁR Miklós

Allegretto

P

Szittyós ré - ten (n -), szittyós ré - ten

4 8 *P*
tocsogós ré - ten (n -),

6 (n -), szitytyós ré - ten, to-cso-gós ré - ten, vad-kacsá fészkel

to-cso-gós ré - ten, szitytyós ré - ten, to-cso-gós ré - ten, vad-kacsá fészkel

Szitytyós ré - ten, to-cso-gós ré - ten, vad-kacsá fészkel

10 *mp*
zsom-bék-fész-ken. Szitytyós ré - ten, to-cso-gós ré - ten, vad - kacsá fész - kel

mp
zsom-bék-fész-ken. Szitytyós ré - ten, to-cso-gós ré - ten, vad - kacsá fész - kel

mp
zsom-bék-fész-ken. Szitytyós ré - ten, to-cso-gós ré - ten, vad - kacsá fész - kel

14 *mf*
zsom-bék-fészken. Fe-ke-te tó-ban für - dik - mos-dik, li-li-o-mok közt

mf
zsom-bék-fészken. Fe-ke-te tó-ban für - dik - mos-dik, li-li-o-mok közt

mf
zsom-bék-fészken. Fe-ke-te tó-ban für - dik - mos-dik, li-li-o-mok közt

19 *cresc.*
szá-rit-kó-zik, szá - rit kó - zik. Tó vize te-le tá-la,

cresc.
szá-rit-kó-zik, li-li-o-mok közt szá - rit - kó-zik. Tó vize te-le tá-la,

cresc.
szá-rit-kó-zik, li-li-o-mok közt szá - rit - kó-zik. Tó vi - ze

24 *decresc.*
sipog se-reg fi - ó - ká-ja, sipog se-reg fi - ó - ká-ja. Tó vi-ze te-le tá-la

decresc.
sipog se-reg fi - ó - ká-ja, sipog se-reg fi - ó - ká-ja. Tó vi-ze te-le tá-la,

decresc.
te - le tá - la si - pog se - reg fi - ó - ká - ja,

27

si - pog se - reg fi - ó - ká - ja, si - pog se - reg fi - ó - ká - ja. Szity - tyós ré - ten,

si - pog se - reg fi - ó - ká - ja, si - pog se - reg fi - ó - ká - ja. Szity - tyós ré - ten,

si - pog se - reg fi - ó - ká - ja. Szity - tyós

molto rit. a tempo

30

tocsogós ré - ten, szittyós ré - ten, tocsogós ré - ten, ré - ten, ré - ten.

tocsogós ré - ten, szittyós ré - ten, tocsogós ré - ten, ré - ten, ré - ten,

ré - ten, szity - tyós ré - ten, ré - ten, ré - ten,

35

zsombék - fészken.

zsombék - fészken, zsom - bék - fész - ken.

A

f

p

10. kottapélda

A két modus hangkészlete kvarttonként találkozik, egybe esik:

VADKACSÁS HANGKÉSZLETE

S

M

A

11. kottapélda

A különbség az együtthangzás tekintetében válik érdekessé: metszetei a tengelyrendszer szerinti alfa akkord gamma/deltaszelvényeit adják ki:

A kétrendszerű 2:3 modellskála eredményeként létrejött
alfa-típusú harmóniak a Vadkacsásban

a 9., 19., 33., 34., 35., 36-37.
ütemben (piros keretben):
eγ cisz δ

a 15., 18., 28.
ütemben (piros keretben):
aγ fisz δ

a 20. és 30.
ütemben (zöld keretben):
aγ

12. kottapélda

Fenti példák bizonyítják, hogy Kocsár gyermekkoraiban sokoldalúan, a rendszer számos lehetőségét használja mind a dallamalkotás, mind az együtthangzás területén. Mégis általános érvényességét megkérdőjelezve fenntartásának ad hangot kizárólagosságával szemben a következő nyilatkozatban:

[Vántus] *Jó érzékkel mutatott rá a sokszor általam sem túl szerencsésnek érzett részletekre; szinte első hallásra kiszűrte az általa „hamisnak” ítélt hangokat, rossz akkordfelrakásokat. Sokat okultam elemzéseiből. Természetesen mindent nem tudtam elfogadni belőlük, mint ahogy a már ismert hangrendszerét sem mertem a gyakorlatban alkalmazni. Félttem, mint annak idején a dodekafon rendszerben való komponálástól is, hogy meggátolja az invenció szabad szárnyalását.*⁷

Kocsár és Vántus zenéjében a különbség valójában a hangrendszer felhasználásának céljában és módjában nyilvánult meg.

Vántus határozott célkitűzése volt, hogy saját zenei nyelvet alakítson ki, elsősorban színpadi művei számára. Ez nem azt jelenti, hogy egyszerűen személyes stílusát szeretné kialakítani – ahhoz nincs szükség új hangrendszerre. (Gondoljunk csak a három bécsi klasszikus óriás, Haydn, Mozart és Beethoven muzsikájára! Mennyire különbözik dallamalkotásuk, harmónia-használatuk, hangszerelésük, élményanyaguk és hatásuk, miközben zenéjük mindvégig megtartja a dúr-moll hangnemi kettősséget, mint alapot.) Vántus kidolgozott hangrendszere új értelmet kíván adni olyan zenei alapfogalmaknak, mint hangnem, harmónia és disszonancia. Ezért nem elégszik meg a végtelen pentatónia viszonylag könnyen áttekinthető rendjével. Tovább fejleszti a hangsorok transzpozícióival és kombinációival. Végeredménye a hangközöknek és sorozatoknak egy olyan összetett építménye, amelynek tulajdonságait csak a 20. századi elméleti fizika világából kölcsönzött névvel tud leírni: a *zenei tér görbülete*. A rendszer bonyolultságát jól mutatja, hogy a komponáláshoz magának is táblázatokat kellett használnia.

⁷ In: *Vántus István 1935-1992*, szerk. Kiss Ernő, Vántus István Társaság, Szeged, 1997
Vallomások – Kocsár Miklós 181. o.

Különösen sokat foglalkoztatta fő műve, az *Aranykoporsó* című opera megírására készülve az ókori témának megfelelő, annak hangulatát felidéző zenei nyelv megtalálása.⁸ Módszerét jól szemlélteti az ókori görög zene egyik ritka írott emlékének, *Szeikiosz dalának* átültetése a végtelen pentatónia rendszerébe.

Az eredeti diatonikus dallam:

SZEIKIOSZ DALA

Ho-zon dzész fai - nu, mé - den ho - lósz szü - lü pú.
Ὁ-σὸν ζῆς, φαί - νου, μη-δὲν ὁ-λὼς σὺ λυ - ποῦ.

Prusz o - li - gon esz - ti to dzén, to te - losz ho chinosz a - pai - tei.
πρὸς ὁ-λί - γον ἐσ - τι τὸ ζῆν, τὸ τέ-λος ὁ χρό-νος ἀπ-αι - τεῖ.

13. kottapélda

A végtelen pentatónia rendszerébe átültetett, erősen variált ritmusú dallam:

Vántus: Aranykoporsó - kísérőzene I. szám

Fl. I. *Poco rubato* *mf*

poco rit. *mf* *pp*

14. kottapélda

A dallam ilyen átalakítása, amelyben a dallamlépések iránya változatlan, de a hangközök bizonyos rend szerint módosulnak, Bartók zenéjében is gyakori jelenség. Ott előfordul, hogy ennek technikai megoldása a vonós hangszerek egyes húrjainak „elhangolása”. Kárpáti János a variálásnak ezt a módját – a dallamhangközök módosítását – általánosítva, a technikai megvalósítástól függetlenül, elhangolásnak nevezi. Frank Oszkár a kifejezőbb *vetület* szót alkalmazza a jelenségre, amelyben az is benne van, hogy a dallamlépések arányai megváltozhatnak, de az alak felismerhető, mint egy megnyúlt vagy megrövidült árnyék esetében.

Vántus István komponálási eljárásainak és műveinek elemző bemutatását Illés Mária kitűnő könyve tartalmazza – zenei érdeklődésű olvasóinknak jó szívvel ajánljuk.

A két zeneszerző, Kocsár Miklós és Vántus István barátságának nyomát tehát nem egymásnak írott levelek vagy dokumentumok őrzik, hanem közös törekvésük egy új zenei nyelv kialakítására. Az ősi pentatónia továbbgondolása alapján felfedezett új hangrendszert alkotói szándékaik szerint különböző céllal és módszerrel, de egymásra figyelve és egymást elismerve alkalmazták. Példamutató barátságuk örökérvényű nyomot hagyott műveikben.

⁸ Hasonló, évekig tartó munkával és lelkesedéssel alakította ki Ratkó József *Segítsd a királyt!* (1985) című, István király idején játszódó drámájának nyelvét, amelynek úgy kell a 11. századot megidézni, hogy a 20. századi hallgató mégis pontosan értse.